

FABULYA ANDREA

A szigetekre szánon

BAKA ISTVÁN: SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA

Köszönet: a Költőnek

Minden megszólalás vágya a megszólítás. A megszólítás ábrándjában pedig a megszólítás élménye bujkál: „A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?” – hangzik el a kérdésforma kérés, kicsit óvón, kicsit féltőn, mint mikor a szó tétován befogadót keres. A megszólítás élményét a játék kezdete adja: a terek metafizikusan – és persze szánon – a bejárhatóság illúzióját keltik. Oroszhon és Magyarhon, mese és valóság, távollét és ittlet vibrál a szonettformában, akár az álom és ébrenlét bizonytalan köztessége. Létközi szomorúság ez. Elhangzik a megszólítás, kezünkben hívón neszez a papírlap, s mi várakozón, tétován igent intünk.

Titokzatos, fáradtság patinájával lepett, csalódások és emlékek borús harmóniáját rejtő világba lépünk. Az orosz kultúra bensőséges tája ez, egy félig szemlélődő, félig belemerülő magatartás ironikus-szigorú prizmáján keresztül láttatva. Sztjepan Pehotnij emlékezik: Sztjepan Pehotnij írja a verset. Baka István pedig írja Sztjepan Pehotnijt. Sajátos beszédhelyzet ez: a szerepjáték distanciózus, ironikus kettőssége az olvasót is játékra bujtogatja. Vajon kiket bújtatnak még az álarcok? Lessünk a maszkok mögé!

A *Hodászevics Párizsban* című vers felfejtésével egyszerű a dolgunk, hisz a „bálúr” megadja számunkra az instrukciókat. Vlagyiszlav Hodászevics jellegzetesen sokarcú, „archaizáló-újító” poétikájáról a Szovjetunióban évtizedeken át „nem illett” tudni, kulturális emigrációjának és költészetének jelentőségét csak a rendszerváltást követő néhány évben kezdte meg- és felismerni az irodalmi közvélemény. Magyarországon 1992-ben jelent meg verseiből egy válogatás az Európai Könyvkiadó gondozásában, *Mint sivatagban délirábót* címmel. Pór Judit és Rab Zsuzsa mellett a kötet verseinek jelentős részét Baka István fordította. Hodászevics költeményeinek egyik általános jellemzője a kettősség, mint fő szervezőelem. A puskinsi ihletésű *Emlékművem* c. vers így szól erről:

*Az új, de nagy orosz hazában
kétarcú kőbálványom áll majd
két út keresztjén, hol korok
peregnek s szélkavart homok.*

(Ford.: Baka István)

Ez a kettősség többsíkú: a test és lélek, szellem és lélek, költészet és valóság, álom és valóság pólusos együttléte váltakozik; mindezt a forma gazdagon árnyalja. Baka István Hodászevics Párizsban című szonettje a szerepversek sorába tartozik: költői monológ, vallomás. Az utolsó éveiben elhallgató Hodászevics ki nem mondott szavainak explicitálása. Más szempontból viszont: a hallgatás interpretációja. S mint interpretáció, sajátos összegzése egy költői életműnek, ugyanakkor karakteresen egyéni hangú játéka egy másiknak. Hodászevics *Mint szorgos méhe* c. verse a költői alkotás, ill. az alkotói folyamat allegóriája. E sorok gondolat-lélek kettősségét parafrázálja Baka István

költeménye első versszakában. A vers egyben az elhallgatás indoklása is – groteszk képe a jelennek. Degradált, mozaikos, a némafilm póruljárt, esetlen figuráinak szálmalmas fintorából világérzéssé növekedett képsor ez. Kettőssége a „menny-szenny” szó pár rímeltetésében fogalmazódik meg.

A Jelen verse – noha a történelmi kronológiában a múlt témaköréből merít – az *In modo d'una marcia* is. Egy szerelmi búcsú pillanatának játékos-ironikus megörökítése, a történelem árnyékában. A pillanat intim, s mégis ideologikusan tág: ez teszi groteszkké. A vers könnyed, dalformájú anapestusos lejtése költői bravúr; hozzájárul az oroszos kontextus hangulatához, hiszen ez a ritmus az orosz poézis sajátja, s magyar nyelvű megvalósítása zseniális formaérzékről tanúskodik. De orosz atmoszféra árad az egész ciklus hasonlatrendszeréből, a finom utalásokból is. Gondoljunk csak a *Társbérleti éjben* szereplő Annuskára Bulgakov *A Mester és Margaritájából*, az *Előadás utánban* említett *Apák és fiúkra* Turgenyev regényéből, vagy a *Ha minden széthull* pétervári hasonlataira.

De lépünk tovább, nézzük, kik még az álarcosbál résztvevői! Pétervár központi helyszín Sztjepan Pehotnij „életében”, több szempontból is: egyrészt a történelek színhelye, másrészt mint a többnyire groteszk vagy ironikus impressziók és lélektani folyamatok objektivációja. A *Raszkolnyikov éjszakái*, a *Leningrádi este*, a *Szentpéterváron újra* csak egy része azoknak a költeményeknek, melyek a pétervári látomás különböző stációit idézik. Akár Andrej Belij *Pétervár* című regényében, a szorongás, a fenyegettség érzése itt is ontologikus élménnyé válik:

*Vak koldus a bérház sötétje,
Nyújtja az udvar tenyerét,
Fölötte csillagok kelése
Fakad. Mert koldusarc az ég.*

(Baka István: Raszkolnyikov éjszakái)

A *Raszkolnyikov éjszakáiban* ezt az életérzést a költő Dosztojevszkij regényhőisével mondatja el. A bűnhődő Raszkolnyikov Pétervár-látomása maga a büntetés, a bűn megélésének kozmikussá táguló pillanata. A vers egyben kulcs is az egész Testamentum-ciklushoz: a bűnhődő ember öröklétig tartó canossája az orosz hagyomány jellemző vonása. Más vonatkozásban: a vétenül is vállalt önfeláldozó bűnhődés és a kiválasztottság tudata az orosz szellemiség egyik meghatározó közösségformáló eleme, s egyben az egzisztenciálisan magára maradt egyén egyetlen hivatkozási pontja.

Archetipikus orosz témának számít a tenger motívuma is. A tenger, mely I. Péter óta a nyugati kultúra metaforája az orosz köztudatban, az individuum számára mindig a határoosság negációja, s mint ilyen, számtalan, e kultúrához fűződő trauma indítéka is. Puskin *A tengerhez* című versében megfogalmazódó antagonisztikus ellentét a rabságra kárhoztatott egyén és a szabadság szimbólumaként emlegetett tengerkép között húzódik:

*Hívtál... de én bilincsben voltam,
Hiába vontad lelkemet,
Zord szenvedélytől átkozottan
Álltam a parton réveteg...*

(Ford.: Fodor András)

A „lírai én” személyes tapasztalatából kiindulva konzekvens módon fejeződik ki az interszjektív élmény:

*Mindenütt egy az ember sorsa:
Jólét mögött strázsál mogorva
Zsarnoki gőg vagy tudomány.*

(Ford.: Fodor András)

Sztyepan Pehotnij a XX. századi elme dacos öntudatával száll szembe Puskinnal, az orosz irodalmi nyelv nagy reformerével: a tengert aposztrofálja a rabság szimbólumaként, s egyben az 1917 utáni generációk neuraszténias életérzésének megtestesülését látja benne:

*Tenger, te szüntelen idegroham
Önmagad kényszerzubbonyában*

(Baka István: A tengerhez)

Itt már nincs – s nem is lehet – szó a természet-társadalom romantikus életérzés diktálta ellentételezéséről. Az ironia sikamlós talaján a természeti és társadalmi immanciák összeemosódnak, s a természeti elem a társadalmi rend kellékévé degradálódik.

*Nyál tengere, amit összefröcsögtek
Kongresszusok küldöttei,
Sirályok őrködnek fölötted:
Iljics dús szemöldökei*

(Baka István: A tengerhez)

Hodászevics és a Nobel-díjas Joszif Brodskij is írt tenger-verset. Hodászevics költeménye (címe Baka István fordításában: *A tengerparton*) az e poétikára oly jellemző test-lélek kettősségnek, ill. az élet és halál mezsgyéjén időző egyén személyes élményének manifesztálódása.

*Nem te gyötörsz még, elhagyott
testem, te ájult?
Im – a fehér hab felcsapott,
s már messze száguld.*

(Ford.: Baka István)

Joszif Brodskij *Tengeri tájképében* a puskini határtalanságélmény transzcendens méreteket ölt, de éppúgy alkalmat ad az önszembesítésre, mint az előbb látott három alkotás alaphelyzete:

*Mikor olyan sok minden áll
mögötted, főleg keserűség,
semmilyen támaszra ne várj,
ülj vonatra és szállj ki, nézz szét
a tengermél, mely tágasabb
és mélyebb. Ezzel a fölénnyel
épp nem túl nagy örömet ad.
De ha már árvaságot érzel,
jobb ily látvány, amilyen ez:
hogy felkavar, s nem megebez.*

(Ford.: Bajcsi Cecília)

Joszif Brodskij *Dido és Aeneas*ának párverse a Baka-kötet első alkotása: az *Aeneas és Dido*, mely szintén a szerepversek közé tartozik. Aeneas vallomása ez Didónak, de már későn: a búcsúzás után. Vagyis egy soha el nem mondott monológ illúziójának vagyunk tanúi. A Brodskij-vers szereplői szóltan részesei a történeseknek, szinte ők is csak szemlélői önnön sorsuknak. Baka ezt a hiányzó párbeszédet helyettesíti be Aeneas monológjával, ám a két vers nem egy időt ábrázol: Brodskij az elválás pillanatát írta meg, Baka pedig egy ezt követő időszakot. Aeneas vallomása tehát nem juthat el Didóhoz, noha neki szól. Didót nem lehet már megszólítani: nem ér hozzá a szó. A terek bejárhatóságának illúzióvolta beteljesül. A papír neszez, s ha Carthago falai összeomlottak is, a neve fennmaradt: a megszólítás ábrándja talán a kövekig is elér.

FELHASZNÁLT KÖNYVEK

Brodskij, Joszif: *Post aetatem nostram. Versek.* Európa, 1988.

Hodászevics, Vlagyiszlav: *Mint sivatagban délibábot.* Európa, 1992. – Utószó: Szőke Katalin.

Puskin, Alekszandr: *Lírai költemények.* Európa, 1978.

